

تقویت هویت ملی؛ راهکاری برای رفع و کاهش مهاجرت

Strengthening National Identity: A Strategy for Reducing and Preventing Migration

پوهاند دکتور باز محمد فروغ^۱

DOI: 10.64104/v10.Issue17.n15.2025

چکیده

آوارگی، مهاجرت و پناهجویی که به عنوان تجربه زیسته میلیون ها افغان در تاریخ کشور بوده و همواره به عنوان یکی از مهم ترین کشورهای مهاجر فرست در سطح بین الملل مطرح بوده است، یکی از چالش های پیچیده، در طول چهار دهه اخیر تاریخ افغانستان به حساب می آید. برای اساس لازم است تا راهکارهایی برای رفع و کاهش مهاجرت و بازگشت مهاجران به کشور، شناسایی و عملی شود. این تحقیق باهدف بررسی تقویت هویت ملی برای رفع و کاهش مهاجرت انجام شد. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بود که به صورت کتابخانه ای و مروری انجام شد. برای جمع آوری اطلاعات، ابتدا مقالات مرتبط جمع آوری و سپس مرتبط ترین آن ها انتخاب شدند و متغیرهای هویت ملی و مهاجرت مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند. نتایج این تحقیق بیانگر آن است در هویت ملی، به خاطر این که اعضای جامعه نسبت به اجتماع ملی و عناصر شکل دهنده آن از جمله تاریخ مشترک، دین مشترک، فرهنگ مشترک و امثال آن، احساس تعلق خاطر می نمایند و به آن ها افتخار کرده و خود را به وسیله آنان از دیگران بازمی شناسند، ممکن است تقویت هویت ملی، تأثیر قابل توجهی بر کاهش روحیه مهاجرت طلبی و یا بازگشت مهاجرین به وطن داشته باشد.

واژگان کلیدی: هویت ملی؛ هویت سیاسی؛ هویت شخصیتی؛ هویت قومی؛ مهاجرت.

تاریخ نشر: ۱۴۰۴/۰۵/۰۸

تعداد صفحات: ۱۳

از صفحه ۲۶۹ تا ۲۸۱

ISSN: 3078-9575 (Print)

ISSN: 3078-9583 (Online)

^۱ استاد دیپارتمنت مدیریت آموزشی پوهنځی تعلیم و تربیه پوهنتون بامیان، bforogh3@gmail.com

مقدمه

سال‌های اخیر، پدیده مهاجرت، یکی از معضلات پیچیده، چالش‌آفرین و مهم، در سطح جهانی، منطقه‌ای و ملی بوده است. چنانچه گزارش‌ها نشان می‌دهد، حدود یک میلیارد نفر در جهان در سال 2020 میلادی در حال مهاجرت بودند. از این تعداد، 281 میلیون نفر مهاجر بین‌المللی بودند.² حدود 110 میلیون نفر در جهان در سال 2023 میلادی به اجبار به دلیل جنگ، خشونت، نقض حقوق بشر- و آزار و اذیت آواره شدند (5/62 میلیون نفر آواره داخلی، 4/36 میلیون نفر پناهنده، 1/6 میلیون نفر پناه‌جو و 3/5 میلیون نفر سایر افراد نیازمند حمایت بین‌المللی).

بیش از نیمی از پناهندگان (52 درصد) از سه کشور (سوریه 5/6 میلیون نفر)، افغانستان (1/6 میلیون نفر) و اوکراین (9/5 میلیون نفر) هستند. ممکن است که تعداد مهاجران و پناهندگان به دلیل جنگ، بلایا، تغییر اقلیم، تخریب محیط‌زیست و بحران‌های اقتصادی افزایش یابد. ایران، ترکیه، آلمان، کلمبیا و پاکستان به ترتیب با حدود 4/3، 5/3، 5/2 و 1/2 میلیون نفر بیشترین جمعیت پناهنده را میزبانی می‌کنند. کشورهای با درآمد پایین و متوسط میزبان 75 درصد از پناهندگان جهان هستند.³

بررسی‌ها نشان می‌دهد که آوارگی⁴، مهاجرت⁵ و پناه‌جویی عنوان تجربه زیسته میلیون‌ها افغان در تاریخ معاصر این کشور می‌باشد. افغانستان، همواره به عنوان یکی از مهم‌ترین کشورهای مهاجر فرست در سطح بین‌الملل مطرح بوده و طبق اعلام سازمان جهانی صلیب سرخ 76 درصد مردم افغانستان حداقل یک‌بار تجربه آوارگی را در زندگی خود داشته‌اند.⁶ افغانستان طی چهار دهه اخیر همواره بالاترین تعداد پناهندگان و مهاجرت‌های اجباری را داشته که عمدتاً به روش‌های غیرمستعارف (استفاده از شبکه‌های قاچاق انسان، حرکت از مسیرهای صعب و پرخطر، حرکت‌های گروهی بدون مجوز از طریق وسایل حمل‌ونقل غیر ایمن مانند قایق از راه دریا، ورود بدون مجوز و یا با مدارک جعلی به کشورهای ترانزیت و مقصد) صورت می‌گیرد. منبع اطلاعات افراد در مورد کشور مقصد عمدتاً شبکه‌های دوستی و فامیلی، اینترنت، رسانه‌های جمعی و واسطه‌های قاچاق بران⁷ است.⁸

با اینکه پدیده مهاجرت، عوامل گوناگون دارد؛ اما در افغانستان عامل اصلی آن بیش از چهار دهه جنگ و ناامنی و پی آمدهای ناگوار آن بوده است. در شرایط حاضر در کنار سایر جنبه‌های بازسازی، نوسازی و توسعه کشور ایجاب می‌کند که در این زمینه نیز توجه خاص صورت گیرد و برای رفع و کاهش مهاجرت و تشویق مهاجرین به وطن اقدامات لازم و مقتضی به

² . International Organization for Migration, 2024.

³ . UNHCR. 2024.

⁴ . Displaced

⁵ . Migration

⁶ . گزارش صلیب سرخ جهانی 2009.

⁷ . Smugglers

⁸ . سعیده سعیدی، آسیب‌شناسی مهاجرت‌های غیرمستعارف زنان؛ مطالعه موردی چالش‌های مهاجران افغان ساکن ایران در کشورهای ترانزیت. فصلنامه علمی- ترویجی جامعه، فرهنگ و رسانه، ص، 14.

عمل آید. یکی از راهکارهایی که ممکن است در این راستا اثرگذار باشد، تقویت هویت ملی به جای هویت‌های فرعی دیگر است. در این نوشته تلاش به عمل آمده تا ضمن توضیح متغیر مهاجر، مهاجرت و هویت ملی، تقویت هویت ملی برای رفع و کاهش مهاجرت به عنوان راهکار، مورد بررسی قرار گیرد.

اهداف تحقیق

هدف کلی

بررسی نقش تقویت هویت ملی؛ برای رفع و کاهش مهاجرت.

اهداف جزئی

1. شناسایی علل و انگیزه‌های مهاجرت
2. بررسی مفهوم هویت ملی و نقش آن در رفع و کاهش مهاجرت

روش تحقیق

این تحقیق با روش توصیفی - تحلیلی و به صورت مروری و کتابخانه‌ای انجام شده است. در ابتدا از سایت‌های دارای منابع علمی فارسی با کلیدواژه هویت ملی و مهاجرت و از سایت‌های دارای منابع انگلیسی با کلیدواژه Immigration و National identity مقالات علمی (63) مقاله داندود و سپس مقاله‌های مرتبط که مهاجرت و هویت ملی در آن بحث شده بود (35) مقاله انتخاب شدند. همچنین کتبی که مباحث هویت ملی و مهاجرت را احتوا می‌کرد از آن‌ها مطالب جمع‌آوری گردید.

ادبیات و پیشینه تحقیق

مفهوم هویت به معنای امروزی به اوایل قرن 19 برمی‌گردد. در طول تاریخ، هویت‌ها گاهی صحنه رقابت و تنازع بوده‌اند و گاهی معیاری برای انسجام و حتی صلح اجتماعی؛ اما امروزه این مفهوم یکی از مسائل مهم برای برنامه‌ریزی‌های اجتماعی است.⁹ هویت مؤلفه‌های خاصی دارد، یکی از آن‌ها هویت ملی است.¹⁰ هویت ملی پدیده‌ای نسبتاً جدید و چندبعدی مشتمل بر مؤلفه‌های چندگانه‌ای چون سرزمین، تاریخ، فرهنگ، اجتماع، حکومت، زبان، دین و سایر عناصر و بنیادهای مشترکی است که اعضای یک جامعه نسبت به آن‌ها احساس تعلق، تعهد و وفاداری دارند. این عناصر مشترک ضمن ایجاد همبستگی بین اعضای یک جامعه، آن‌ها را از جوامع دیگر جدا می‌سازند.

در نیم قرن اخیر، بررسی هویت ملی یکی از مباحثی است که توجه اندیشمندان حوزه جامعه‌شناسی را جلب کرده و از اهمیت فراوانی برخوردار است. از نظر جامعه‌شناسی، هویت ملی به این لحاظ اهمیت دارد که یکی از عوامل مهم انسجام اجتماعی و وفاق ملی در هر جامعه تلقی می‌شود. هراندازه یک ملت، هویت محکم‌تر و منسجم‌تری داشته باشد، به همان اندازه در تحکیم پایه‌های همبستگی و وفاق اجتماعی موفق‌تر خواهد بود.¹¹ یکی از ویژگی‌های هویت ملی این است که

⁹ عبدالخالق یاداب،؛ مهران عسکری،؛ حسین فروغی، هویت چیست و شکل‌گیری آن در شخصیت فرد چگونه است؟ سومین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی، همدان 1399.

¹⁰ ایشانی، 1396.

¹¹ فاطمه مؤمنی، تحلیل محتوای شیمی دهم بر اساس مؤلفه‌های هویت ملی. سومین همایش ملی آموزش شیمی، تهران 1402، ص، 58.

صاحب‌نظران عقیده دارند افزایش **هویت ملی** سبب کاهش شدید میل به **مهاجرت** می‌شود.¹²

با توجه به این که مهم‌ترین عوامل مهاجرت در افغانستان در گذشته عبارت از جنگ و ناامنی، فقر و ناامنی، بی‌ثباتی اقتصادی و سیاسی، گسترش کشت و قچاق موارد مخدر، فساد در دستگاه امنیتی و پولیس، عدم مدیریت مرزها، خشونت‌های خانوادگی، رسومات ناپسند مانند مهریه‌های بلند دختران، و سودآور بودن مهاجرت غیرقانونی در کشور مقصد¹³ بود، اینک ایجاب می‌کند که برای جلوگیری از مهاجرت و زمینه‌سازی برای بازگشت آبرومندانه مهاجرین به وطن راهکارهای مناسب در نظر گرفته شود که ممکن است تقویت هویت ملی یکی از این راهکارها باشد.

مبانی نظری تحقیق

در تحقیق حاضر مؤلفه‌های مهم آن را هویت ملی، مهاجرت و تقویت هویت ملی برای رفع و یا کاهش مهاجرت تشکیل می‌دهد که در ادامه به توضیح و تشریح هرکدام پرداخته شده است.

الف) هویت ملی

احساس هویت ترکیبی از همسانی‌ها و تمایزها است. این ادعا که چیزی یا فردی هویتی ویژه دارد، بدین معناست که این چیز یا فرد مانند دیگر وجودها، دارای آن هویت است و درعین حال چنان چیز یا فردی متمایز، هویت و خاصیتی دارد. به بیان روشن‌تر، هویت؛ یعنی کیفیت یکسان بودن در ذات، ترکیب و ماهیت و نیز یکسان بودن در هر زمان و همه شرایط. درهرحال، هویت داشتن یا یگانه بودن، دارای دو جنبه‌ی متفاوت است: همانند دیگران بودن در طبقه خود و همانند خود بودن در گذر زمان.¹⁴

هویت در معنای فلسفی آن عبارت است از هر آنچه که چیزی را به آنچه که هست تبدیل می‌کند و در اساس یک ویژگی ذهنی است که ریشه در فهم کنشگر از خود دارد.¹⁵ به عبارت دیگر، هویت جمعی مجموعه خصوصیات و مشخصات اساسی اجتماعی، فرهنگی، روانی، زیستی و تاریخی همسان است که به رسایی و روایی، بر ماهیت یا ذات گروه به معنای یگانگی یا همانندی اعضای آن با یکدیگر دلالت کند و آنان را در یک ظرف زمانی و مکانی معین، به‌طور مشخص و قابل قبول و آگاهانه، از سایر گروه‌ها و افراد متعلق به آن‌ها متمایز سازد.¹⁶

ازجمله هویت‌ها، هویت‌های قومی، زبانی و مذهبی ریشه در تاریخ کهن دارند. هویت ملی اندکی پیچیده‌تر است؛ زیرا پدیده‌ای سیاسی، ناشی از عصر مدرنیته و شکل‌گیری دولت - ملت‌های اروپایی در قرن ۱۷ میلادی است. باوجوداین، آرمسترانگ ملت را فراتر از یک پدیده سیاسی، به عنوان یک جمعیت انسانی صاحب‌نام دارای سرزمین تاریخی مشترک، اسطوره‌ها و افسانه‌ها و خاطرات تاریخی مشترک و یک فرهنگ عمومی و توده‌ای همراه با قوانین مشترک اقتصادی و

¹² علی عربی، ؛ علی روحانی؛ حسن فخری زاده، بررسی رابطه سرمایه اجتماعی، هویت ملی و تمایل به خروج از کشور در میان دانشجویان به‌عنوان سرمایه‌های انسانی پدافند غیرعامل، ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران پدافند غیرعامل، مشهد ۱۳۹۲.

¹³ تیشه یار، ماندانا. "بررسی سناریوهای آینده مهاجرین افغان در ایران" دومین همایش گفتگوهای فرهنگی افغانستان و ایران با محوریت مهاجرت، ۸ قوس ۱۳۹۶، کابل.

¹⁴ Hekman, S. Identity Crises. In S. Hekman (ed) Feminism, Identity and Diferent. Frank Cass, 1999.

¹⁵ حسین سلیمی، نگرشی سازه انگارانه به هویت ملی در ایران. مطالعات ملی، ۱۳۸۶ به نقل از ونت، ۱۳۸۴، ص، ۳۷.

¹⁶ علی الطایبی، بحران هویت قومی در ایران. ۱۳۹۶، ص، ۱۳۹.

عرف و وظایف تعریف می‌کند.¹⁷

پیوند انسان و هویت از هویت خواهی شروع می‌شود و به اعمال هویت ختم می‌شود. ما در طول تاریخ شاهد بیماری و مرگ هویت‌ها بوده‌ایم. هویت‌ها در سیر تحول انسان هم متحول شده است. برخی از محققین هویت و تهدیدات مربوط به آن را موارد زیر دانسته است.¹⁸

1. هویت اقتصادی: هویت اقتصادی وقتی تهدید می‌شود که توزیع ناعادلانه ثروت در یک جامعه صورت گیرد.
 2. هویت فرهنگی: هویت فرهنگی زمانی تهدید می‌شود که در یک جامعه، ما با فقدان تکثرگرایی فرهنگی مواجه باشیم.
 3. هویت ایدئولوژیک: هویت ایدئولوژیک وقتی تهدید می‌شود که ما در یک جامعه، با سرکوب نگاه‌های متفاوت از دین و مذهب و ایدئولوژی روبرو باشیم.
 4. هویت سیاسی: هویت سیاسی وقتی تهدید می‌شود که توزیع ناعادلانه قدرت در یک جامعه به وجود بیاید.
 5. هویت شغلی: هویت شغلی با توزیع ناعادلانه شغل مناسب مورد تهدید واقع می‌شود.
 6. هویت شخصیتی - مدنی: هویت شخصیتی - مدنی از توزیع ناعادلانه دانایی تهدید می‌شود.
 7. هویت قومی: هویت قومی را عدم قبول تکثرگرایی تهدید می‌کند.¹⁹
- هویت ملی، احساس وفاداری و تعلق به عوامل و نمادهای مشترکی در اجتماع ملی و در میان مرزهای تعریف‌شده سیاسی است که با نمادهای متمایزکننده‌ای چون سرزمین، آداب، مناسک، تاریخ و زبان را در برمی‌گیرد.²⁰
- هویت ملی، در گروه هویت‌های اجتماعی مبتنی بر فرد²¹ جای می‌گیرد؛ بنابراین، از آنجاکه در هویت مبتنی بر فرد، شکل-گیری هویت از طریق درونی سازی تجربیات ناشی از فرآیند جامعه‌پذیری، رخ می‌دهد.²² در شکل‌دهی به هویت ملی نیز باید بر همین فرآیند تکیه کرد.

ب) مهاجرت

به‌طور کلی عوامل مهاجرت افراد به منطقه یا کشور دیگر را در چهار حوزه عامل‌های سیاسی، اقتصادی، جغرافیایی و محیطی دسته‌بندی کرده‌اند که با توجه به شرایط هر کشور نقش و اهمیت هر یک از این عوامل در جریان مهاجرت تغییر می‌کند. در اکثر مطالعات بین‌المللی و داخلی در حوزه مهاجرت، بیشتر به نقش عوامل اقتصادی در جریان مهاجرت توجه شده و دیگر عوامل به‌ندرت بررسی شده‌اند. حال آنکه در برخی موارد مهاجران افراد متخصص و تحصیل‌کرده‌ای هستند که می‌توانند در صورت ماندن در کشور خود، درآمد مناسب و در مواردی بیشتر از کشوری که به آن مهاجرت می‌کنند، کسب

17. آنتونی اسمیت، نمادگرایی قومی و ملی‌گرایی؛ رویکرد فرهنگی. ترجمه حمیدرضا زیبایی. اسمیت، 1401، ص 13.

18. فرامرز تمنا، "امنیت هویت و مهاجرت". دومین همایش گفتگوهای فرهنگی افغانستان و ایران با محوریت مهاجرت، 8 قوس 1396، کابل.

19. همان اثر.

20. یوسفی، 1380 به نقل از معقولی شیخ محمدی و قبادی، 1392، 118.

21. Person-based social identities

22. Berewer, Brewer, M. B. The many faces of social identity: Implications for political psychology. *Political psychology*, 2001, p. 117.

کنند. توجه به این واقعیت اهمیت در نظر گرفتن عوامل غیراقتصادی مؤثر در جریان مهاجرت را نمایان می‌کند.

نظریه‌های سنتی در رابطه با علل و عوامل مهاجرت بیشتر به نقش عوامل جاذبه، در کشور مهاجرپذیر و عوامل دافعه در کشور مبدأ، در شکل‌گیری تصمیم به مهاجرت توجه دارند.²³

عوامل مرسوم می‌که در این دیدگاه به آن‌ها تأکید می‌شوند نرخ دستمزدها و بیکاری در کشور مبدأ و میزبان مهاجران است. عامل دیگری که در مطالعات مربوط به مهاجرت در نظر گرفته می‌شوند عبارت‌اند از: سطح مخارج عمومی²⁴، عوامل جغرافیایی و فرهنگی²⁵ و سیاسی و اجتماعی همراهی که تفاوت سطح زندگی در کشورها را اندازه‌گیری می‌کنند.²⁶

نظریه‌پردازان نخستین، فرایند فرهنگ‌پذیری را یک‌طرفه در نظر می‌گرفتند؛ یعنی پذیرش فرهنگ جدید را به معنای رد فرهنگ و میراث اولیه مهاجران می‌دانستند، حال آنکه تحقیقات بعدی با جایگزین ساختن مدل دوبعدی، دوفرهنگ-گرایی مهاجران را به‌عنوان وضعیت نهایی احتمالی فرایند فرهنگ‌پذیری موردتوجه قرار دادند. یکی از شناخته‌شده‌ترین مدل‌های دوبعدی توسط جان بری معرفی شد. او و همکارانش طی پژوهش‌هایی، به فرایندهای تغییر فرهنگی (نظیر آداب و رسوم و زندگی اقتصادی و سیاسی) و روان‌شناختی (نظیر نگرش‌ها، هویت‌ها و رفتارهای اجتماعی) پرداخته و کوشیدند رابطه میان بقای فرهنگی (میزانی که افراد تمایل دارند هویت فرهنگی اصلی خود را حفظ کنند) و مشارکت - تماس (میزانی که افراد برای افراد خارج از گروه خود ارزش قائل هستند و به دنبال تماس با آن‌ها هستند) را نشان دهند. حاصل تحقیق آن‌ها بر روی پنج هزار جوان مهاجر در سیزده کشور، چهار وضعیت فرهنگ‌پذیری را به شرح زیر از هم متمایز ساخت.

الف) ادغام: یعنی مهاجران در آن واحد، با هر دو فرهنگ جامعه مبدأ و جامعه میزبان (امریکا) هویت‌یابی یا هم ذات‌پنداری می‌کنند.

ب) همگون‌سازی: یعنی مهاجران صرفاً با فرهنگ جامعه میزبان هم ذات‌پنداری می‌کنند.

ج) جدایی: یعنی مهاجران صرفاً با فرهنگ جامعه مبدأ هویت خود را شناسایی می‌کنند و احساس تعلق به جامعه میزبان ندارند.

د) حاشیه‌گزینی: بدین معنا که مهاجران با هیچ‌کدام از فرهنگ مبدأ یا میزبان شناسایی نشده و دچار انزوا هستند.²⁷

ج) تقویت هویت ملی برای رفع و کاهش مهاجرت

²³ . Lee, E. (1966). Theory of migration. Demography, 1966; Todaro, M. Model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. American Economic Review, 1969 and Borjas, G. Economic theory and international migration. International Migration Review, 1998.

²⁴ . Borjas, G. Economic theory and international migration. International Migration Review, 1998 and Pedersen P.J., Pytlikova, M., & Smith. N. (2008). Selection and network effects - migration flows into OECD countries. Euro Economic Review 1990-2000.

²⁵ . Karemera, D., Oguledo, V.I., & Davis, B. A gravity model analysis of international migration to North America. Applied Economics, 2000.

²⁶ . Bertocchi G., & Strozzi, C. International migration and the role of institutions. Public Choice, 2008.

²⁷ . Berry, J. W. , Phinney, J. S. , Sam, D. L. , & Vedder, P. Immigrant Youth in Cultural Transition: Acculturation, Identity and Adaptation across National Contexts, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates . 2006.

عالی‌ترین سطح هویت را هویت ملی توصیف کرده‌اند که در حقیقت وابستگی و تعلق یک فرد به یک جامعه ملی را نشان می‌دهد. این تعلق را می‌توان در احساس وفاداری به میهن، عشق به هم‌وطنان و حراست از هویت ملی دانست که مانع سلطه دیگران بر سرزمین خود می‌شود و به پیشرفت علمی، ادبی، صنعتی و تقویت مدنی- فرهنگی می‌انجامد.²⁸

همچنین در عصر حاضر شاهد آن هستیم که پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، تمام جمهوری‌های شوروی سابق پس از تعیین خطوط فضایی خود و در راستای دستیابی به استقلال، در جستجوی هویت خود بودند. این جستجو در ابتدا هویت ملی را که با جنبش مهاجرتی گسترده مردم شوروی سابق و بازگشت تعداد زیادی از مردم به میهن تاریخی خود تقویت شده بود، در اولویت قرارداد.

به بیان دیگر، هویت ملی وابستگی فرد به جامعه ملی را نشان می‌دهد و وقتی شکل می‌گیرد که تمامی اعضای جامعه، تصویر درستی از اجزای سازنده آن داشته باشند، زیرا هویت افراد در متن اجتماع و فرهنگ شکل می‌گیرد.²⁹

به عبارت دیگر، انگاره‌های قومی در مهاجرت رنگ می‌بازد و تبدیل به انگاره‌های ملی می‌شود. این می‌تواند مقدمه شکل‌گیری هویت ملی در مهاجرت و برهم زدن ساختارها و مرزهای متصل باشد.³⁰ چنین امری نیز می‌تواند با تقویت هویت ملی در کشور، زمینه بازگشت مهاجرین خسته از شرایط کشور میزبان را فراهم سازد.

در نگاه دیگر، هویت ملی عبارت از ویژگی‌هایی است که ابعاد پنج‌گانه ملت در هر جامعه خاص به خود می‌گیرد. برای مثال، بعد روان‌شناختی مخصوص يك ملت، فرهنگ و آداب و رسوم متمایز از فرهنگ ملل دیگر، سرزمین و قلمرو معین یک ملت و نظام سیاسی و اتفاقات تاریخی یک ملت که هویت ملی آن ملت را تشکیل می‌دهند.³¹ باید توجه داشت که این ابعاد پنج‌گانه نیز اگر به صورت معقول و منطقی و در پیوند با جامعه اطلاعاتی برای نهادینه‌سازی هویت ملی، برنامه‌ریزی و عملی شود جای تردید نخواهد بود که در برابر روحیه مهاجرت طلبی هم‌میهنان ما کارساز واقع خواهد شد.

در کشورهای جهان سوم، امروز بیش از هر زمانی مسئله هویت ملی به عنوان عامل اصلی برای انسجام سیاسی و اجتماعی مطرح است به ایجاد نوعی احساس تعلق ملی زده که برای پدید آوردن نوعی حافظه جمعی تاریخی استفاده کنند تا به این ترتیب بتوانند امکان شکل دادن به ملت‌هایی جدید را در کشورهای خود فراهم آورده و با تکیه زدن بر آگاهی و وجدان جمعی این ملت‌ها از انحرافات گوناگون و مخربی که اغلب دچار آن هستند، از جمله از پدیده‌هایی چون فرار مغزها و سرمایه و اتلاف منابع انسانی و طبیعی خود جلوگیری کنند. براین مبنا در افغانستان بیش از هر وقت دیگر نیاز است تا از تقویت هویت ملی برای جلوگیری از فرار مغزها به بهانه مهاجرت، استفاده اعظمی صورت گیرد.

در تعریف مفهوم هویت ملی باید میان هویت ملی جامعه و هویت ملی اعضای جامعه تفکیک شود. هویت ملی جامعه به

²⁸ . ایراندخت فیاض، ؛ فریدا ایمانی، بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک در سال تحصیلی 1388-89 روانشناسی تربیتی 1389.

²⁹ . حسن، ذوالفقاری. هویت ایرانی و دینی در ضرب‌المثل‌های فارسی. مطالعات ملی، 1386.

³⁰ . مجتبی نوروزی، دومین نشست از سلسله نشست‌های هم‌اندیشی در باب ابعاد فرهنگی حضور مهاجران افغانستانی در ایران با عنوان «قومیت‌گرایی در افغانستان و تأثیرات آن بر زیست مهاجران در ایران» دوشنبه ۴ اردیبهشت ۱۴۰۲.

³¹ . مونتسرات گیرنا. مکاتب ناسیونالیسم و دولت- ملت در قرن بیستم، ترجمه امیر مسعود اجتهادی، 1378، ص، 81.

معنای مجموعه‌ای از نشانه‌ها، مبانی و آثار مادی، زیستی، فرهنگی و اندیشگی است که موجب تفاوت جوامع و ملت‌ها از یکدیگر می‌شود و مقصود از هویت ملی اعضای جامعه نیز آگاهی و احساس تعلق خاطر افراد جامعه نسبت به اجتماع ملی و عناصر شکل دهنده آن از جمله تاریخ مشترک، دین مشترک، فرهنگ مشترک و امثال آن می‌باشد. عناصر هویت ملی، موارد ارزشمندی هستند که افراد جامعه نسبت به آن‌ها افتخار کرده و خود را به وسیله آنان از دیگران بازمی‌شناسند.³²

از جمله فواید حاصل از آگاهی هویت ملی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد :

1- رشد و تکامل انسان‌ها و افزایش اعتماد به نفس؛

2- ایجاد صمیمیت؛

3- توسعه هوشیاری گروهی؛

4- تعالی فرهنگی و ظهور تمدن و پیشرفت؛

5- مانعی در برابر تهاجم فرهنگی؛

6- مانعی عظیم در برابر پدیده فرار مغزها.³³

موارد فوق نیز می‌تواند از بروز مهاجرت یاری رساند و مردم در صورت پیش آمد برخی تحولات، با داشتن احساس تعلق به کشور و روحیه مبنی بر اعتماد، از متوسل شدن به مهاجرت، خودداری نمایند.

در نهایت می‌توان گفت که هویت ملی برای تمام ملت‌های جهان از اهمیت خاصی برخوردار است. این هویت هم عامل همبستگی و شکل‌گیری روح جمعی در یک ملت و هم وجه مشخصه و معرفه آن در میان ملل دیگر بوده و دوام و قوام زندگی توأم با عزت و آزادی آنان به هویت ملی بستگی دارد.³⁴ براین اساس اکنون که امنیت سرتاسری در کشور حاکم است ایجاب می‌نماید تا برای دوام و قوام زندگی توأم با عزت و آزادی آحاد مردم بهره جسته شود و با روحیه رواداری و همدیگرپذیری زندگی آبرومندانه و عزتمندانه قوام یابد و دغدغه مهاجر شدن رفع گردد و سبب تشویق بازگشت مهاجرین کشور گردد.

یافته‌های تحقیق

به طور کلی، نظریه‌های مربوط به مهاجرت را می‌توان به دودسته شامل نظریه‌های مربوط به علل و انگیزه‌های مهاجرت و نظریه‌های مربوط به زیست مهاجران در کشور پذیرنده یا جامعه میزبان تقسیم نمود. نظریه‌های دسته اول به ریشه‌ها و زمینه‌های شکل‌گیری و عناصر دخیل در تصمیم به جابه‌جایی مربوط می‌شوند و دسته دوم به وضعیت و شرایط بعد از انجام مهاجرت، جریان زندگی، چگونگی تعامل، انطباق با جامعه میزبان و سیاست‌گذاری‌های مربوط به نحوه اقامت و دریافت خدمات دولتی.

در برخی از کشورهای اسلامی عمده‌ترین عناصر و نمادهایی که هویت ملی افراد را در جامعه تشکیل می‌دهند عبارت‌اند از: زبان و ادبیات ملی، دین اسلام، مفاخر فرهنگی و اجتماعی کشور، جغرافیای ملی و دولت ملی (بعد

³². عباس زاده مرزبالی و حجازی، 1398، ص، 53.

³³. فاطمه مؤمنی، تحلیل محتوای شیمی دهم بر اساس مؤلفه‌های هویت ملی. سومین همایش ملی آموزش شیمی، تهران 1402، ص، 58.

³⁴. سید رضا صالحی امیری، محمدباقر نوبخت حقیقی؛ طاهره ذره‌پرست ملکزاده، بررسی عوامل مؤثر بر ارتقای هویت ملی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشجویان مدیریت امور فرهنگی دانشگاه جامع علمی-کاربردی رشت). راهبرد اجتماعی فرهنگی، 1393، ص، 112.

سیاسی³⁵. کشور اسلامی افغانستان که این عناصر و نمادها را در خود دارد، توجه به آنان که در حقیقت تثبیت، ترویج و تحکیم هویت ملی را می‌تواند شکل دهد و نهادینه سازد، لازم است تا به‌عنوان راهکاری مفید و مؤثر برای مقابله با مهاجرت و یا بازگشت مهاجرین مورد استفاده قرار گیرد.

هویت ملی به‌عنوان عامل ایجاد حس تعلق میان افراد جامعه، بر پایه تفاوت میان "ما" و "دیگران" شکل می‌گیرد؛ اما اینکه چه کسی در گروه ما جا می‌گیرد و چه کسی در آن نمی‌گنجد، با توجه به برنامه‌های از پیش تعیین‌شده و بسترها و ساختارهای مربوط به آن تغییر می‌کند.³⁶

درواقع، هویت ملی مجموعه‌ای از گرایش‌ها و نگرش‌های مثبت نسبت به عوامل، عناصر و الگوهای هویت‌بخش و یکپارچه‌کننده در سطح یک کشور به‌عنوان یک واحد سیاسی است³⁷؛ یعنی هویت ملی نوعی احساس تعهد و تعلق عاطفی نسبت به اجتماع عام (ملی) است که موجب وحدت و انسجام جامعه است و بخشی از هویت فرد را شکل می‌دهد.³⁸

مفهوم هویت ملی زاینده ایدئولوژی تجدد است. این ایدئولوژی با تأکید بر ملی‌گرایی هویت‌های جدیدی را موجب شده و با تحت‌الشعاع قرار دادن هویت فردی، هویت ملی و جمعی را جایگزین آن کرده است. درواقع هویت ملی و ملی‌گرایی به‌عنوان دو مفهوم همزاد، متعلق به دنیای جدیدند که در ملت‌سازی مورد استفاده قرار می‌گیرند.³⁹ بر همین مبنا، جای شک نیست که کشورهای توسعه‌یافته از سوژه هویت ملی حد اعظم استفاده را می‌نمایند و از آن در جهت وحدت و توسعه کشورشان بهره می‌جویند. چه خوب است که زمامداران اسلامی افغانستان نیز با تقویت و تبلیغ این سوژه برای مردم دلگرمی به وطن ماندن و بازگشت مهاجرین را فراهم سازند.

نتیجه‌گیری

پدیده مهاجرت که به‌عنوان یکی از معضلات جهانی به‌طور عام و در افغانستان به‌طور خاص مطرح است مشکلاتی زیادی را هم برای مهاجرین و هم به منافع ملی کشور ایجاد کرده است. مخصوصاً طی یک سال اخیر مهاجرین افغان با بدترین شکل برخورد کشورهای میزبان مواجهه بوده است.

به‌بیان دیگر، چهاردهه مشکلات ناشی از جنگ و اختلافات داخلی و مداخله کشورهای خارجی، مردم افغانستان را به هویت‌های فرعی متعدد تقسیم و سبب پارچه‌پارچه شدن مردم شده و فضای بی‌اعتمادی را به وجود آورده بود و هویت ملی تحت‌الشعاع هویت‌های دیگر که به میان آورنده فضای اختلاف و بی‌اعتمادی و زمینه‌ساز مهاجرت می‌شود، قرار گرفته است، چنانچه تجارب نشان داده است که اندک تحول سبب سیل مهاجرت گردیده است.

از جانب دیگر، برای رفع یا کاهش مهاجرت و همچنین بازگشت مهاجران به آغوش کشور لازم است تا راهکارهای لازم و مقتضی به عمل آید. یکی از این راهکار می‌تواند تقویت هویت ملی باشد. تقویت هویت ملی نیز باید بر اساس نظریه‌های

³⁵. بهمن محمدبخش، اکرم حبی، فردین قریشی، «جهانی شدن و هویت ملی دانشجویان دانشگاه تبریز»، 1390، ص 14.

³⁶. Şahin, S. Open borders, closed minds: The discursive construction of national identity in North Cyprus. *Media, culture & society*, 2011, p. 590.

³⁷. حسن، ذوالفقاری. هویت ایرانی و دینی در ضرب‌المثل‌های فارسی. مطالعات ملی، 1386.

³⁸. سمیرا میرزاپور؛ مقدم زمانی، بررسی کارکرد آموزش و پرورش در نهادینه‌سازی هویت ملی دانش‌آموزان (در ابعاد سیاسی- جغرافیایی و دینی). مطالعات ملی، 1400.

³⁹. یحیی فوزی، امام خمینی و هویت ملی در ایران، فصلنامه مطالعات ملی، 1384.

علمی در نظر گرفته شود.

در هویت ملی به خاطر این که اعضای جامعه نسبت به اجتماع ملی و عناصر شکل‌دهنده آن از جمله تاریخ مشترک، دین مشترک، فرهنگ مشترک و امثال آن، احساس تعلق خاطر می‌نمایند و به آن‌ها افتخار کرده و خود را به وسیله آنان از دیگران بازمی‌شناسند، ممکن است تأثیر قابل توجهی بر کاهش روحیه مهاجرت طلبی و یا بازگشت مهاجرین داشته باشد. اکنون که امنیت سرتاسری در کشور حاکم است ایجاب می‌نماید تا برای دوام و قوام زندگی توأم با عزت و آزادی آحاد مردم بهره جسته شود و با روحیه رواداری و همدیگرپذیری زندگی آبرومندانه و عزتمندانه مردم افغانستان در چارچوب تقویت هویت ملی، بیش از پیش قوام یابد و دغدغه مهاجر شدن رفع گردد و سبب تشویق بازگشت مهاجرین کشور گردد.

پیشنهادهای

1. وزارت امور مهاجرین و عودت‌کننده‌گان افغانستان با طرح‌های مشخصی در جهت اسکان مهاجرین به وطن برگشته با در نظر داشت حفظ هویت ملی، اقدامات پلان شده را تنظیم و عملی نماید.
2. هویت ملی، به عنوان مضمون پوهنتون شمول در حد 2 کرایدیت در تمام صنوف اول دوره لیسانس پوهنتون‌های دولتی و خصوصی با عطف توجه رسمی وزارت محترم تحصیلات عالی شامل نصاب تحصیلی گردد تا روحیه تقویت هویت ملی در اذهان و مفکوره محصلین نهادینه گردد.
3. هویت ملی، طی کنفرانس ملی از طرف یکی از پوهنتون‌های افغانستان بازنشاسی و ابعاد آن مشخص گردد و با پلان مشخص وزارت اطلاعات و فرهنگ از طریق رسانه‌های جمعی در سطح ملی تبلیغ و نهادینه گردد.

منابع

1. اسمیت، آنتونی. (1401). نمادگرایی قومی و ملی‌گرایی؛ رویکرد فرهنگی. ترجمه حمیدرضا زیبایی. تهران: فرهامه.
2. الطایی، علی. (1396). بحران هویت قومی در ایران. تهران: انتشارات شادگان.
3. پادیاب، عبدالخالق؛ عسکری، مهران؛ فروغی، حسین (1399). هویت چیست و شکل‌گیری آن در شخصیت فرد چگونه است. سومین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی، همدان.
4. تمنا، فرامرز. (1396). "امنیت هویت و مهاجرت". دومین همایش گفتگوهای فرهنگی افغانستان و ایران با محوریت مهاجرت، 8 قوس 1396، کابل.
5. ذوالفقاری، حسن. (1386). هویت ایرانی و دینی در ضرب‌المثل‌های فارسی. مطالعات ملی، 8(30)، صص، 52-27.
6. سعیدی، سعیده. (1395). آسیب‌شناسی مهاجرت‌های غیرمترعارف زنان؛ مطالعه موردی چالش‌های مهاجران افغان ساکن ایران در کشورهای ترانزیت. فصلنامه علمی-ترویجی جامعه، فرهنگ و رسانه، 7(26)، صص، 33-11.
7. سلیمی، حسین. (1386). نگرشی سازه‌انگارانه به هویت ملی در ایران. مطالعات ملی، 31(31)، صص، 45-31.
8. صالحی امیری، سید رضا؛ نوبخت حقیقی، محمدباقر؛ ذره‌پرست ملکزاده، طاهره (1393). بررسی عوامل مؤثر بر

ارتقای هویت ملی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشجویان مدیریت امور فرهنگی دانشگاه جامع علمی-کاربردی رشت). راهبرد اجتماعی فرهنگی، شماره (1)، صص، 97-116.

9. عربی، علی؛ روحانی، علی؛ فخری زاده، حسن. (1392) بررسی رابطه سرمایه اجتماعی، هویت ملی و تمایل به خروج از کشور در میان دانشجویان به‌عنوان سرمایه‌های انسانی پدافند غیرعامل، ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران پدافند غیرعامل، مشهد، <https://civilica.com/doc/233963>

10. فوزی، یحیی. (1384). امام خمینی و هویت ملی در ایران، فصلنامه مطالعات ملی، شماره (4).

11. فیاض، ایراندخت؛ ایمانی، فریدا (1389). بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک در سال تحصیلی 89-1388. روانشناسی تربیتی، 6(17)، 30-68.

12. گیرنا، مونتسرات. (1378). مکاتب ناسیونالیسم و دولت-ملت در قرن بیستم، ترجمه امیر مسعود اجتهادی، تهران: نشر وزارت امور خارجه.

13. ماندانا، تیشه یار. (1396). "بررسی سناریوهای آینده مهاجرین افغان در ایران" دومین همایش گفتگوهای فرهنگی افغانستان و ایران با محوریت مهاجرت، 8 قوس 1396، کابل.

14. محمد بخش، بهمن، حبی، اکرم، قریشی، فردین (1390). «جهانی‌شدن و هویت ملی دانشجویان دانشگاه تبریز»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال یازدهم، شماره (43)، 7-34.

15. میرزاپور، سمیرا؛ زمانی مقدم (1400). بررسی کارکرد آموزش و پرورش در نهادینه‌سازی هویت ملی دانش‌آموزان (در ابعاد سیاسی-جغرافیایی و دینی). مطالعات ملی، 22(2)، 27-47.

16. مؤمنی، فاطمه. (1402). مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب شیمی دوازدهم. نشریه پژوهش در آموزش، سال پنجم (4)، صص، 57-71.

17. مؤمنی، فاطمه. (1400). تحلیل محتوای شیمی دهم بر اساس مؤلفه‌های هویت ملی. سومین همایش ملی آموزش شیمی، تهران.

18. نوروزی، مجتبی. (1402). دومین نشست از سلسله نشست‌های هم‌اندیشی در باب ابعاد فرهنگی حضور مهاجران افغانستانی در ایران با عنوان «قومیت‌گرایی در افغانستان و تأثیرات آن بر زیست مهاجران در ایران» دوشنبه ۴ اردیبهشت ۱۴۰۲.

19. Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied psychology*, 55(3), 303-332. Deutsch karel (1996) nerves of government. newyourk:free press.

20. Brewer, M. B. (2001). The many faces of socialidentity: Implications for political psychology. *Political psychology*, 22(1), 115-125.

21. Bertocchi G., & Strozzi, C. (2008). International migration and the role of institutions. *Public Choice*, 137, 81-102.
22. Borjas, G. (1989). Economic theory and international migration. *International Migration Review*, 23(3), 457-485.
23. Kim, E., & Díaz, J. (2013). *Immigrant students and higher education: ASHE higher education report 38: 6*. John Wiley & Sons.
24. Karemera, D., Oguledo, V.I., & Davis, B. (2000). A gravity model analysis of international migration to North America. *Applied Economics*, 32(13), 1745- 1755.
25. Lee, E. (1966). Theory of migration. *Demography*, 3(1), 45-57.
26. Mwangi, C. A. G., Mansour, K., & Hedayet, M. (2021). Immigrant identity and experiences in US higher education research: A systematic review. *International Journal of Multicultural Education*, 23(2), 45-69.
27. Hekman',S.1999:Identity Crises.In S.Hekman(ed)Feminism,Identity and Diferent.Frank Cass.
28. Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2024). *Immigrant America: a portrait*. Univ of California Press.Guy-Evans, Olivia (2024). Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory:
29. <https://www.simplypsychology.org/bronfenbrenner.html>.
30. Pedersen P.J., Pytlikova, M., & Smith. N. (2008). Selection and network effects - migration flows into OECD countries 1990-2000. *Euro Economic Review* 52(7),1160- 1186.
31. Şahin, S. (2011). Open borders, closed minds: The discursive construction of national identity in North Cyprus. *Media, culture & society*, 33(4), 583-597.
32. Seidman. Edward sabine Elizabeth. (1989) "The Development of ethnic identity during Adolescence-the role of national identity representation in the relation between in –group identification and out group derogation:ethenic versus civic representation". Joke meeus. bart duriez.
33. Todaro, M. (1969). Model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *American Economic Review*, 59(1),138-148.
34. UN Migration .Key Migration Terms.)Accessed July 2, 2024, at: <https://www.iom.int/key-migration-terms>).
35. The UN Refugee Agency. UNHCR Master Glossary of Terms. (Accessed March 6, 2024, at:

<https://www.unhcr.org/glossary/#refugee>).

36. International Organization for Migration. Data and research. (Accessed March 6, 2024, at: <https://www.iom.int/data-and-research>).
37. UNHCR. Refugee data finder. (Accessed March 6, 2024, at: <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>).